

ОПИТ ЗА ОБОСНОВАВАНЕ НА ПРОФЕСИОГРАМА НА НАЧАЛНИЯ УЧИТЕЛ (I – IV КЛАС)

Мария Тенева

Тракийски университет – Стара Загора

Резюме. Статията представя идеята за обосноваване на професиограма на началния учител. Направеният опит за обосноваване на професиограма на учителя в I – IV клас е насочен към регламентиране на специфични изисквания към подбора на кандидати за обучение по специалността „Начална училищна педагогика“, както и към тяхната академична подготовка и последваща професионална реализация. Представен и обоснован е четирикомпонентен модел на професиограма на началния учител, който включва описание на конкретни изисквания към личностните особености, теоретичната подготовка и професионалните достижения на практикуващите тази професия. Професиограмата на учителя в I – IV клас е изградена въз основа на идеята за взаимозависимост между компонентите: медикограма, психограма, социограма, изисквания към професионалната подготовка на началния учител.

Keywords: education; teacher's profession; requirements for the primary-school teacher; qualities of the primary school teacher

Въведение

Необходимостта от предаване на социалния опит от знаещите и можещите на незнаещите и неможещите датира още от зората на разумното човешко съществуване. Ретроспекцията във времето показва, че в този период все още не е налична професионалната диференциация. В този аспект Д. Искрев изтъква, че филогенетически професията възниква в резултат на разделението на труда (Iskrev, 2000: 35).

Професията на учителя е една от най-древните професии в човешката история. Тя е в основата на възникването и развитието на човешката цивилизация. Колкото повече са се усложнявали обществените взаимоотношения, толкова повече са нараствали ролята, отговорността и значението на учителската професия и отговорностите на тези, които я упражняват. Днес за повечето професии има създадени и утвърдени *професиограми*, които имат двойна функция:

- а) подбор на подходящи лица за ефективна подготовка за дадена професия;
- б) високо качество на професионалния труд на кадрите, които упражняват съответната професия.

Дискусия

Популяризирани са опити на редица учени да типизират по различни признаци отделните професии. Интерес в това отношение представлява становището на Е. А. Климов за класификация на типовете професии, в основата на която са поставени отношенията на човека, който се възприема като субект на труда, към предмета на труда. В този аспект Е. А. Климов диференцира пет типа професии: човек – природа, човек – техника, човек – човек, човек – знакова система, човек – художествен образ (Klimov, 2010). Към групата на професиите от типа човек – човек авторът причислява такива професии като лекар, учител, социален работник, полицаи, продавач и др. Особено при тази група професии е, че в тяхната основа и като субект, и като предмет на труда се явява човекът. Учителската професия се отличава съществено от всички обществени професии, но в същото време тя има сродни характеристики с някои професии, като медик, артист, професията на научния работник и др. По своята обществена значимост и отговорност тя превъзхожда всички професии, тъй като на резултатите от нея се надгражда успешната реализация на всички други професии. Този факт поставя личността, избрала да се посвети на учителската професия, пред предизвикателството да осмисли целесъобразността на своя професионален избор. По отношение на съвременния тип човек М. Андреев поставя следните състоятелни въпроси: „Какъв тип човек е необходим на обществото днес? Човек за „надличностна професия“ ли, или ни е необходим и избор на професия за човека съобразно уникалната му индивидуалност“ (Andreev, 2015: 118). Тези състоятелни въпроси ангажират вниманието на учените, посветили научните си търсения на спецификата на професионалния избор на личността. Все повече учени се обединяват около идеята за възприемане на уникалността на човешката личност и за успешен професионален избор, основаващ се на тази уникалност. В това отношение А. П. Соловьев популяризира своя трикомпонентен модел за избор на професия, който се характеризира с няколко зони на сечение между ключовите фактори „способности – интереси – пазар на труда“ (Solovjov, 1979: 70 – 71). Свой авторски модел за избора на професия представя Е. А. Климов. Неговият модел, както и моделът на А. П. Соловьев, също е трикомпонентен. Той се характеризира с очертана взаимовръзка (сечения) между компонентите „искам – мога – трябва“ (Klimov, 1987). Подобна идея в българската научна литература е представена от Д. Василев и Я. Мержанова. Двамата автори считат, че изборът на професия трябва да се извършва съобразно „интересите на личността (определящи нейните предпочитания и амбиции в сектора на желаното); способностите и качествата на личността

(определящи нейните дадености като възможности и ограничения в сектора на наличното); характеристиките на пазара на труда и професията – обективния контекст на избора“ (Vasilev & Merdjanova 2003: 20). Според М. Тенева като значими фактори за професионалния избор могат да се посочат потребностите на личността, нейните способности и интереси. Изтъква се идеята, че „тези ключови фактори се намират в триадна зависимост, проектират се върху мотивацията на личността и моделират нейното поведение“ (Teneva, 2017: 9 – 10). Професионалният избор е необходимо да бъде предшестван от продължителен процес на професионално самоопределение. Когато изборът на професия е извършен в резултат на осмислено, продължително и целенасочено професионално самоопределение в съответствие с уникалността на човешката личност, той би се характеризирал с устойчивост и човекът, вместо многократно да се насочва към различни професионални избори, ще се концентрира върху устойчиво кариерно развитие в еднократно, убедено и осмислено избрана професия. Такава устойчивост и убеденост на професионалния избор е необходимо да бъде присъща на посветилите се на професията учител. Учителската професия се характеризира със своеобразие, което се диференцира по отношение на възрастовите особености на обучаваните ученици от I до XII клас. Особено отговорен е този етап, който обхваща обучението в I – IV клас (определян като „начален етап“ или „начална училищна степен“). В този етап се създават и утвърждават основите за бъдещото образователно развитие на обучаваните за всички области на човешката дейност. Значимостта на първия училищен етап (I – IV клас) поставя високи изисквания към упражняващите тази професия. Това естествено предизвиква въпроса за изискванията към този, когото подбираме, подготвяме и на когото присъждаме правоспособност да бъде учител в I – IV клас. В етапите на селекция и подготовка на педагогическите кадри е необходимо да се ръководим в професионалната си дейност от фундаменталния въпрос – дали студентът от съответната педагогическа специалност ще бъде в състояние да постига високо качество в практическата си дейност? Педагогическата практика изобилства от примери за занижени изисквания при подбора, подготовката и реализацията на кадри, практикуващи тази професия както по обективни, така и по субективни причини. Наблюдава се тенденция към понижаване на качеството на учителската дейност в I – IV клас както в съдържателен, така и в резултативен план. Широко оповестени са ниските резултати на българските ученици от международното изследване PISA. В същото време, се засилва тенденцията да се *скрива* от обществото ефектът от учителския труд в I – IV клас, като се премахна цифровата оценка през първите три години от обучението на учениците, точковият бал от тестовете за външно оценяване в IV клас не се преобразува в цифрова оценка и др. Не са малко и опитите да се увеличава претовареността на учителите и учениците, наблюдава се засилване на скуката в учебния час, увеличаване на неграмотността, спад на интереса на учениците

към книгата и информацията от нея за сметка на засиления интерес към електронните устройства и информацията, получена от интернет пространството. Правят се различни опити за преодоляване на ниската ефективност на учителския труд в I – IV клас чрез създаване на нови учебни планове и програми, нови учебници, нормативни изисквания за перманентна квалификация на педагогическите кадри, възможности за разнообразни извънкласни форми на работа по проекти и др., но сериозни успехи все още не се забелязват. Защо е така? Практиката в другите професии дава основание да се забележат поне част от основните причини. Следва да се отбележи, че почти за всички съвременни професии има създадени професиограми на съответната професия. В България все още няма създадена **професиограма на началния учител**. На особеностите на учителската професия и взаимодействията, в които влиза учителят в процеса на своята професионална реализация, посвещава своите търсения български научен колектив под ръководството на С. Жекова. Авторите популяризират своя „модел на единната педагогическа система „учителска професия“. Съобразно този модел учителската професия трябва да се разглежда като една добре структурирана система с ясно диференцирани и йерархизирани нива на взаимодействие. Той включва четири подсистеми и обособените взаимовръзки между тях. Подсистемата А1 предполага взаимодействия от типа: учител – урочна/извънурочна работа; учител – ученик. Подсистемата А2 регламентира взаимодействията на учителя с компонентите на вътрешната училищна среда. Тя предполага взаимодействия от типа: учител – учител/учителски колектив; учител – условия на микросредата в училище. Подсистемата А3 включва взаимодействията на учителя с външната среда, които са от типа: учител – родителска общност; учител – обществени организации. На най-високото йерархично равнище на взаимодействие са поставени компонентите на подсистемата А4. Тази подсистема регламентира взаимодействията на учителя с висшестоящите институции (Zhekova et al., 1981). В този опит за създаване на професиограма са визирани взаимодействията, в които влиза учителят, но не се посочват конкретни изисквания нито към личностните особености, нито към подбора, нито към подготовката и компетентността на кадрите, които упражняват учителската професия. Д. Василев, Я. Мерджанова изтъкват, че професиограмата на професията включва системата на описание на изискванията, които дадена професия предявява към подготовката на човека, който ще я упражнява. Всяка професиограма включва: **основна част** – за тези, които ще избират дадената професия, и **допълнителна част** – включваща изискванията към тези, които реализират професионалния подбор за дадена професия. **Съставни части на професиограмата са медиограмата** (описваща изискванията към здравето на този, който ще я упражнява, и противоположанията за нея), **психограмата** (описваща изискванията на професията към психиката на този, който ще я упражнява и ограниченията за нея), **социограмата** на професията (описваща изискванията към социално-

педагогическия облик на този, който ще я упражнява, и ограниченията за нейната успешна реализация) (Vasilev & Merdjanova, 2003: 68 – 69).

Опит за обосноваване на професиограма на началния учител

Професията на учителя в I – IV клас е от групата на социалните професии (професия от типа човек – човек), за които (както бе посочено по-горе) няма досега у нас успешни решения за създаване на *професиограма на учителя в I – IV клас*. Има опити за създаване на обща професиограма на учителя, в която не се разкриват спецификата на учителския труд в началния образователен етап, способностите, уменията и ограниченията за упражняването на професията. Последното в значителна степен обяснява защо тази ценна социална професия често се възприема като общодостъпна, елементарна, като не се дооценява нейната висока социална значимост. Посоченото противоречие е спомогнало да се възприеме погрешният възглед, че обучението в началния етап е елементарно, отговорностите на учителя са по-незначителни, отколкото в другите образователни етапи и степени, и всеки, който пожелае, може да стане учител в I – IV клас. В този ред на мисли е логично да се запитаме – всеки ли „учител“ може ефективно да реализира *високо качество* на обучението в I – IV клас?

Убедеността и обосноваването на професионалния избор се влияят от престижа на професията. Не са малко фактите, които сочат, че професията на началния учител не е с висок социален престиж, което оказва силно влияние върху самочувствието на тези, които я упражняват. Практиката на различните професии е показала убедително, че два фактора силно влияят върху престижа на всяка професия – високото равнище на интелектуално съдържание и финансовата оценка на положения труд. Професията на учителя в I – IV клас не прави изключение от тази зависимост. Качественият подбор за всички равнища на учителската професия е занижен поради липсата на достатъчно кандидати за определени научни направления. Пълноценната общонаучна, педагогическа, психологическа и методическа подготовка на този вид кадри често е под равнището на общоприетите международни стандарти. Горепосоченият проблем придобива още по-голяма значимост в съвременното демографско състояние на българското общество – демографска криза. Този факт като следствие води до ограничени възможности за качествен подбор на адекватни кадри, отсъствие на научно значими критерии както за подбор, така и за подготовка на кадрите. Общозвестно е, че силно занижените критерии не водят до високо качество в съответната дейност. По отношение на професионално-педагогическия профил на учителя, съотнесен към характеристиките на самата професия, И. Петкова изтъква: „Професионалистът е субектният носител на характеристиките на своята професия. Що се отнася до учителя, същият се явява индивидуално пречупващо през своя личен опит олицетворение на тази професия“ (Petkova, 2012: 60). В това отношение логично е да

се потърси диадна зависимост между високото качество на педагогическата дейност на началния учител и високото равнище на неговите личностни притежания. Само научно обоснована професиограма на изискванията за подбор на кадри, подходящи за учители, високо качество на тяхната професионална подготовка, адекватно оценяване на учителския труд са в състояние да повишат и стабилизират престижа на тази високо значима социална професия. Управляващите тези процеси би трябвало да са наясно какви знания, способности и качества трябва да притежават тези, които са избрани да упражняват професията на учителя в I – IV клас, и какви следва да са ограниченията за нейното упражняване. Действащият подход, че всеки може да бъде учител в I – IV клас, е неудачен поради това, че може да крие рискове както за социалното здраве на обучаваните, така и за здравословното състояние на този, който ги обучава. Ето защо би следвало да се отчитат изискванията към **здравословното състояние** на избирация професията учител в I – IV клас, което включва следното.

А) Медикограма на професията учител в I – IV клас

Медикограмата на професията учител в I – IV клас следва да включва определен минимум медицински изисквания, които имат съществено значение за състоянието на избирация тази професия, като:

а) да няма заболявания, които застрашили здравето на обучаваните, или биха влошили здравословното състояние на обучаващия;

б) да може да носи отговорност за здравословната среда на обучение и за здравословните проблеми на обучаваните, възникващи в процеса на обучение;

в) да може да създава благоприятни здравословни условия при реализацията на своята образователна и възпитателна дейност;

г) да няма външно изразени здравословни проблеми, които биха породили неблагоприятни влияния върху обучаваните и тяхното здравословно състояние;

д) да проявява интерес към здравословното състояние на обучаваните и да полага грижи за поддържането на тяхното оптимално здравословно състояние;

е) да няма лабилна нервна система, за да може да осъществява благоприятно общуване с обучаваните;

ж) да няма нарушения на говора или на органите на слуха и речта, които да затрудняват общуването с обучаваните.

Б) Психограма на професията учител в I – IV клас

Психограмата на професията на учителя в I – IV клас следва да включва онзи минимум изисквания на професията към психическото състояние на избирация тази професия, които биха повлияли психическото състояние на обучаваните, като:

а) да няма психически заболявания, които биха затруднили или застрашили психическото и здравословно състояние на обучаваните;

б) да няма психически проблеми, които биха влошили психическото състояние на обучаващия;

в) да няма психически проблеми, които биха повлияли неблагоприятно върху по-нататъшното психическо развитие на обучаваните;

г) да може да се владее психически при възникване на проблеми в общуването с обучаваните, т.е. да е в състояние на високо самообладание и психически самоконтрол, които да му позволяват психическо натоварване при общуване с обучаваните;

д) да може да създава благоприятна психологическа среда, която да стимулира нормалното общуване с обучаваните, да създава ведра обстановка в процеса на обучение;

е) да може да контролира надеждно своите психически и здравословни прояви при взаимодействието с обучаваните;

ж) да може да владее своето поведение при взаимодействието с обучаваните и да не допуска пораждање на конфликтни ситуации във взаимоотношенията си с тях.

В) Социограма на професията учител в I – IV клас

Социограмата на професията учител в I – IV клас следва да включва основните социално-морални характеристики (качества) на личността, която избира да се подготви за учител в началния етап на основното образование, като:

а) да има силно и трайно желание за работа с деца от възрастовата група 7 – 11 години (ранна училищна възраст);

б) да желае да си взаимодейства, да оказва помощ и подкрепя на деца от ранна училищна възраст;

в) да обича децата, да цени приятелството им и да поддържа принципни взаимоотношения с тях;

г) да има високо чувство за честност, справедливост, скромност и трудолюбие;

д) да умее да организира децата от ранна училищна възраст в различни игри, състезания, съревнования, инициативи за постигане на благородни цели;

е) да обича книгите и да умее да увеличи и стимулира децата да обичат детската книга, да съдейства за формиране на любовта им към литературата за деца;

ж) да умее да мотивира децата и да ги стимулира за изпълнение на различни училищни задачи;

з) да стимулира своите ученици към инициативност, трудолюбие, ученолюбие, почтеност, взаимопомощ;

и) да уважава детската личност, да е справедлив, възискателен, състрадателен, да не допуска унижение и обида към детската личност, да стимулира учениците към самоконтрол и самоуважение.

Г) Основни изисквания към професионалната подготовка на учителя в I – IV клас

Основните изисквания към професионалната подготовка на учителя в I – IV клас следва да включват:

а) образователен минимум от знания за особеностите на нагледно-образното мислене на учениците в I – III клас; познания за особеностите на появата и развитието на критичното мислене в III и IV клас; познание за особеностите на развитието на детската памет и въображение в I, II, III и IV клас; познание за поддържане на активността на детската личност при обучението в I – IV клас;

б) образователен минимум от познания за различните научни области, от които се редуцира образователното съдържание в I – IV клас: роден език и литература, чужди езици и култури, точни науки, родна история и география, природата, обществото, техниката, технологиите, изкуствата;

в) образователен минимум от знания, умения и компетентности за приложение на получените знания от обучаваните ученици при взаимодействията им с компонентите на природната и обществената среда;

г) образователен минимум от знания, умения и компетентности, осигуряващи качествен процес на обучение в етапа I – IV клас; знания и умения за стимулиране на активно участие на учениците в обучението в I – IV клас; познание за различните образователни методи и технологии при обучението в I – IV клас;

д) образователен минимум от знания, умения, компетентности и технологии за обективно оценяване на образователните постижения на обучаваните в етапа I – IV клас;

е) образователен минимум от знания, умения и компетентности за особеностите, характера и пълноценното общуване, обучение и възпитаване на обучаваните в I – IV клас;

ж) образователен минимум от знания, умения и компетентности за формиране на художествена, музикална, танцова, физическа култура на обучаваните в I – IV клас;

з) образователен минимум от знания, умения и компетентности за ограмотяването на учениците и развитието на езиковите знания, литературния речник, комуникативната компетентност на учениците от I – IV клас.

Заклучение

Основните изисквания към личностните особености и професионалната подготовка на учителя в I – IV клас визирани в професиограмата, са в тясна взаимовръзка с особеностите в развитието на детската личност във възрастта 7 – 11 години и с минимума образователно съдържание предвиден за обучаваните от I – IV клас. Тази взаимовръзка е гаранция за пости-

гане на високо качество на обучението на учениците от начална училищна степен и постигане на трайни образователни резултати. Разкъсването на обвързаността между професионалната подготовка на учителите и образователното развитие на учениците в I – IV клас е предпоставка за неуспехи при обучението в началния етап на основното образование. Спазването на изискванията на професиограмата на учителя в I – IV клас е надежден фактор за успехи в образователното развитие на обучаваните в началния етап на основното образование.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Andreev, M. (2015). *Razmisli za obrazovanieto*. Sofia: Iztok-Zapad [Андреев, М. (2015). *Размисли за образованието*. София: Изток – Запад].
- Iskrev, D. (2000). *Osnovi na profesionalното orientirane*. Blagoevgrad; Neofit Rilski [Искрев, Д. (2000). *Основи на професионалното ориентиране*. Благоевград: Неофит Рилски].
- Jheкова et al. (1981). *Profesiograma na balgarskija uchitel (teoretichen model)*. Sofia: Ministerstvo na narodnata prosveta [Жекова и кол. (1981). *Професиограма на българския учител (теоретичен модел)*. София: Министерство на народната просвета].
- Klimov, E. A. (1987). *Osnovi proizvodstva. Wibor professii*. Moskva: Prosvestenie [Климов, Е. А. (1987). *Основы производства. Выбор профессии*. Москва: Просвещение].
- Klimov, E. A. (2010). *Psihologija professionalnogo samoopredelenija*. Moskva: Akademia [Климов, Е. А. (2010). *Психология профессионального самоопределения*. Москва: Академия].
- Petkova, I. (2012). *Podgotovka I kvalifikacia na balgarskija uchitel*. Sofia: St. Kliment Ohridski [Петкова, И. (2012). *Подготовка и квалификация на българския учител*. София: Св. Климент Охридски].
- Solovjov, A. (1979). *Professionalnaja orientacija w socialisticheskom obstestve*. Moskva: Ekonomika [Соловьев, А. (1979). *Профессиональная ориентация в социалистическом обществе*. Москва: Экономика].
- Teneva, M. (2017). *Koj e dobar uchitel?* Stara Zagora: Trakijski universitet [Тенева, М. (2017). *Кой е добър учител?* Стара Загора: Тракийски университет].
- Wasilev, D. & Merdjanova, J. (2003). *Teoria i metodika na profesionalното orientirane*. Sofia: St. Kliment Ohridski [Василев, Д., Мерджанова, Я. (2003). *Теория и методика на професионалното ориентиране*. София: Св. Климент Охридски].

AN ATTEMPT TO JUSTIFY A SET OF PROFESSIONAL REQUIREMENTS FOR THE PRIMARY-SCHOOL TEACHER (I – IV GRADE)

Abstract. The article presents the idea of justification of a set of professional requirements for the primary-school teacher. The performed attempt to justify a set of professional requirements for the primary-school teacher in the I – IV grade is aimed at regulating the specific requirements for the selection of candidates for the specialty “Primary School Pedagogy”, as well as their academic preparation and subsequent professional realization. A four-component model of a professional set of requirements for the primary-school teacher is presented and justified, which includes a description of specific requirements for the personality, theoretical training and the professional achievements of the practitioners. The professional set of requirements for the I – IV grade teacher is based on the idea of interdependence between the components: a medicogramme, a psychogramme, a sociogramme, requirements for the primary-school teacher’s professional training.

✉ **Dr. Maria Teneva, Assoc. Prof.**

Faculty of Education
Trakia University
Stara Zagora, Bulgaria
E-mail: m.s.teneva@abv.bg